

A tankönyvek jelentik a legtöbb lehetőséget. A tankönyvírás legfőbb motivációja a meglévővel való elégedetlenség feldolgozómódjuk vagy elavultságuk miatt. Valószínű, hogy az oktatók már az elmúlt években is adtak segédanyagokat a hallgatóknak, amelyek valószínűleg rendelkezésre állnak számítógépes formában, már csak elérhetővé kell tenni őket a campus hálózatán. Ha ilyen formában hozzáférhető, továbbfejlesztésük nagymértékben interaktív lehet. A hallgatók a hálózaton javasolhatnak további illusztrációkat, példákat, hivatkozásokat, de ilyen információk nyerhetők referátumaikból, tanulmányaikból, kísérleteikből is. A szövegek tartalmazhatnak hipertext kapcsolatokat a megfelelő Internet-forrásokhoz, a diákok ezt kiegészíthetik stb. Ily módon a tankönyvek egyre inkább elektronikus osztályteremmé válnak. Ha így egy csoport számára elkészültek, szélesebb körben elérhetővé tehetik őket az Interneten.

A könyvtár

Ha a tudományos kommunikációnak, a tudás terjesztésének módjai változnak, mi történik a könyvtárral? A könyvtárak, mint minden szervezet, ki vannak téve a változásoknak, s ilyenekre már a közelmúltban is volt példa. Ennek ellenére a könyvtár még felismerhetően ugyanaz az intézmény, mint száz évvel ezelőtt.

Ha a tudományos kommunikáció változásait átgondoljuk, világossá válik, hogy a könyvtáraknak is radikálisan meg kell változniuk. Nem kétséges, hogy a könyvnek van jövője, és a könyvtáraknak a jövőben is lesz könyvállományuk, de a könyvek és folyóiratok súlya kisebb lesz, a könyvtáros szerepe pedig úgy változik, hogy a számítógépes eszközök használatához nyújt segítséget. Hozzászoktunk már a közvetítő fogalmához (például az online keresés esetében), de a jövőben talán általánosabb lesz a megkönnyítő, közbenjáró fogalmak használata. Nem ők végzik el a keresést, hanem segítséget nyújtanak a felhasználóknak, közvetlenül a hálózaton keresztül vagy Web-oldalakkal.

A tanárok és a könyvtárosok munkája így nagymértékben hasonlítani kezd egymásra, például az egész egyetem tanulást támogató hálózat-

tá változhat, amelyben a tanárok és könyvtárosok szerepében nagy lesz az átfedés. Ilyen körülmények között a könyvtár szó is kezd túlhaladottá válni, és bizonyára sok új szó alakul ki majd a megjelölésére.

Kiadás

A kiadói iparra is hatással vannak ezek a változások. Nem valószínű, hogy a népszerű magazinnak a Webre kerülne (leszámlítva a marketinggel kapcsolatos céljait), az azonban csak idő kérdése, hogy a tudományos publikálás elektronikusává változzon.

Egyes kiadók tartalomjegyzéket és referátumokat jelentetnek meg a Gopheren vagy a Weben, nagyrészt ingyen, de egyesek a referátumokat már csak előfizetőknek teszik hozzáférhetővé. Ugyanígy a nyomtatott változat megjelenítése előtt egyesek elérhetővé teszik a nyomtatott változatot az előfizetők számára, a jövőben pedig egyre általánosabb lesz a hozzáférés meghatározott díj ellenében, ami annyiban előnyös, hogy a használat mértékét is megmutatja.

* * *

Áttekintésünk során láttuk, hogy a folyóirat elektronikus szemináriumává, a tankönyv interaktív elektronikus osztályteremmé, a könyvtár hálózati tanulástámogatási rendszerré változik. A kiadás marad, de valószínűleg visszatér a tudományos közösséghez, vagy a tudományos társaságokhoz és intézményekhez, s a kereskedelmi kiadók szerepe csökken. A legfontosabb az, hogy a tudományos kommunikáció eredeti eszméi a korábinál szélesebb skálán valósulnak meg, és az elektronikus kommunikáció a közösség eszméjét is megerősíti.

WILSON, T.: „In the beginning was the word...”: social and economic factors in scholarly electronic communication. = *Aslib Proceedings*, 47. köt. 9. sz. 1995. p. 195–202./

(Murányi Péter)

1996-ban ismét többre kerülnek az amerikai folyóiratok

Az American Library Association tageszűlete, az *Association of Library Collections and Technical Services* harminchatodszor tette közzé az amerikai folyóiratok árváltozását bemutató táblázatát; az idén is, mint az utóbbi tizenkét évben, a *Faxon* előfizetési árait vették alapul.

A számításokat egy 3941 címből álló mintán végezték el. A következetesség érdekében ugyanazokat a folyóiratokat vizsgálták, mint amelyeket 1995-ben; csupán 59 tételt kellett különböző okok miatt más, hasonló jellegű lappal helyettesíteni. Így a minta tartalma lényegében változatlan maradt.

Az elemzést 25 szakcsoportban végezték el. Az átlagárát úgy kapták meg, hogy a csoportonként összesített előfizetési díjat elosztották a szakcsoportokba sorolt címek számával. Az árváltozási indexet pedig úgy számították ki, hogy egy-egy szakcsoport átlagárát elosztották az alapul vett 1977-es árral, s az eredményt megszorozták 100-zal. A részletes adatokat tartalmazó sok táblázat közlése helyett meg kell elégednünk az összesítő (1. táblázat) bemutatásával. Az alábbiakban azonban néhány érdekes adatra és összefüggésre hívjuk fel a figyelmet.

1. táblázat

A szakcsoportok 1996. évi legfontosabb árjellemzői az átlagárak szerinti csoportosításban

Szakcsoport	A vizsgálatba bevont címek			A három év óta megdrágult címek	
	száma	összes előfizetési díja (\$)	átlagára (\$)	száma	az összes %-ában
Oroszból fordított folyóiratok	210	230 878,86	1099,42	148	70
Kémia és fizika	170	147 390,25	867,00	148	87
Orvostudomány	182	74 740,50	410,66	148	81
Matematika	238	81 412,85	342,07	159	67
Állattan	94	28 184,95	299,84	52	55
Műszaki tudományok	265	65 650,89	247,74	154	58
Lélektan	138	29 217,00	211,72	122	88
Szociológia	149	18 888,39	126,77	80	54
Üzlet és gazdaság	262	26 903,50	102,69	118	45
Háztartás	90	8 319,80	92,44	31	34
Kommunikáció	90	8 217,65	91,31	26	29
Formatervezés	106	9 282,90	87,57	24	23
Pedagógia	203	17 640,29	86,90	91	45
Politológia	136	11 699,10	86,02	61	45
Menedzsment	70	6 005,67	85,80	24	34
Jog	273	22 518,24	82,48	67	25
Könyvtartan	118	8 554,65	72,50	41	35
Mezőgazdaság	153	10 268,67	67,12	50	33
Történelem	151	7 665,20	50,76	49	32
Képzőművészetek	145	6 994,96	48,24	37	26
Filozófia és vallás	130	5 942,90	45,71	35	27
Irodalom- és nyelvtudomány	158	6 977,45	44,16	53	34
Testnevelés	151	6 603,63	43,73	47	31
Általános érdeklő lapok	181	7 126,59	39,37	42	23
Gyermeklapok	78	1 688,83	21,65	17	22
Összesen	3941	848 772,86	215,37	1824	46

Az átlagár (az oroszról fordított folyóiratok kivételével) 149,46 \$-ról 165,61 \$-ra nőtt. A 90-es években ez már az ötödik eset, hogy az éves ár-növekedés meghaladta a 10%-ot, ezúttal 0,8%-kal. A 210 oroszról fordított folyóirat az átlagárát 215,37 \$-ra emeli, ami 9,6%-os növekedést jelent 1995-höz képest.

Ebből az is következik, hogy az oroszról fordított folyóiratoknak a legmagasabb – bár viszonylagosan csökkenő – az átlagára; ez a második legdrágább folyóiratcsoport, a kémiai és fizikai folyóiratok átlagárát 1994-ben még 50%-kal, 1996-ban azonban már csak 21%-kal haladta meg. Változatlanul a kémiai és fizikai, orvosi, matematikai, zoo-

lógiai, műszaki, pszichológiai és szociológiai folyóiratok a legdrágábbak, mint ahogy a könyvtári, mezőgazdasági, történelmi, képzőművészeti, filozófiai és vallási, irodalmi és nyelvészeti, testnevelési, általános érdeklő és gyermeklapok a legolcsóbbak. Jellemző, hogy a legjobban a műszaki lapok (14,6%), legkevésbé a gyermeklapok (1,6%) drágultak.

Nagy szórás mutatkozik abban, hogy az elmúlt évben milyen ütemben növekedtek a folyóirat-átlagárak az egyes kategóriákon belül. Mindenestre a természettudományi és műszaki lapok

átlagos drágulása meghaladta a társadalomtudományi és humán címekét.

Érdekes kimutatás, amely azt vizsgálja, hogy az egyes szakcsoportokba sorolt folyóiratok hány százalékának nőtt meg az utóbbi három évben az ára. 1996-ban leginkább a pszichológiai (88%-uk) és a kémiai-fizikai (87%-uk) folyóiratok drágultak. Az összes szakcsoportot tekintve a folyóiratok 46%-ának növekedett az előfizetési díja.

1997-ig visszamenően részletes kimutatást találunk az egyes szakcsoportokba sorolt folyóiratok számáról, átlagáráról, évi drágulásuk arányáról, és az 1977-es bázishoz viszonyított indexükről. E táblázatból számítható ki a legmagasabb és a

legalacsonyabb átlagárát felmutató két szakcsoport (elhagyva az orosz fordításokat és a gyermeklapokat mint torzítóan ható tényezőket) közötti olló. Míg 1977-ben 9,38-szor kerültek többre a legdrágább szakcsoportban a lapok, mint a legolcsóbbikban, addig 1987-ben ez a mutató már 11,49, 1996-ban pedig 22,02 volt. A táblázatokból az is kitűnik, hogy az „olló-mutató” gyorsabban nőtt, mint a folyóiratok szakcsoportonkénti átlagára: a kémiai és fizikai lapok átlagára 1995-ben két és félszer volt magasabb, mint 1987-ben, de az „olló-mutató” is közel kétszeresére nőtt (11,49-ről 19,97-re); most a legdrágább szakcsoport, a kémia és fizika lapjai több mint hússzor annyiba kerülnek, mint a legalacsonyabb átlagárát felmutató általános érdekű lapok, míg nem egészen tíz éve csak tízszer voltak drágábbak.

A fenti adatokat tartalmazó és elemző közleményhez szorosan csatlakozik egy másik, amely a folyóirat-irodalmat feldolgozó amerikai szekunder szolgáltatások (referálólapok, indexek stb.) árait vizsgálja.

1977-ben 1432, 1996-ban 1280 szolgáltatást vettek számba. Az átlagár azóta 142,17 \$-ról 556,58 \$-ra nőtt, az 1996-os átlagár 6,6%-kal haladja meg az 1995-öst, az index, vagyis az 1977-es átlagárát 100-nak véve 391,2%. A szolgáltatások kétharmadának árait a Faxon szolgáltatotta, a többiekét más forrásokból szerezték be. A szolgáltatások ára leginkább a jog (9,4%), valamint az általános és humán (7,6%) területen nőtt, de minden szakterületen 5%-nál magasabb volt az emelkedés.

HAMMEL CARPENTER, K.-ALEXANDER, A. W.: U.S. periodical price index for 1996. = *American Libraries*, 1996. május, p. 97–105./

CHAFFIN, N. J.: U.S. serial services price index for 1996. = *American Libraries*, 1996. május, p. 106–107./

(Papp István)

A folyóiratok használatának mérése

Egy könyvtár folyóirat-gyűjteménye használatának megfigyelése három szempontból is hasznos lehet: (1) a gyűjtemény összetételét hozzá lehet igazítani a változó igényekhez, (2) egy helyhiánnyal küzdő könyvtár könnyebben eldöntheti, mennyi ideig kell megőriznie a visszamenőleges évfolyamokat, (3) leggyakrabban azonban a szűkös költségvetési keretek kényszerítik a könyvtárost a kevésbé használt címek kiszűrésére. Egy új folyóirat előfizetése számos esetben csak akkor jöhet szóba, ha lemondanak egy hasonló árú másikat.

Könnyű helyzetben vannak a zártpolcos könyvtárak, ha mérni akarják a használatot. A szabadpolcos elhelyezés azonban megnehezíti ezt a feladatot. Ez esetben fel lehet használni a kölcsönzési adatokat (ha a folyóirat-gyűjtemény nem csak helyben használható), meg lehet számolni az egyes folyóiratokból készített fénymásolatokat, a könyvtárközi kölcsönzési kéréseket, az SDI-szolgáltatás keretében befutó igényléseket.

Más módszerek a használók közreműködését is feltételezik. Ilyen például az, amikor megkérik őket, ne helyezték vissza a polcra a használt számokat, vagy minden számra ráerősítenek egy papírcsíkot, amelyen az olvasónak minden használatot jeleznie kell. A két módszert kombinálni is lehet, ha a vizsgálat meghatározott címekre irányul. A folyóiratok relevanciájának megállapítására is több módszer kínálkozik: a hivatkozás-elemzés

(bár erősen eltérhet egymástól a hivatkozási index és a tényleges használat!), a CD-ROM-okról ki nyomtatott idézetek elemzése, s leginkább a kutatók véleményének kikérése a folyóiratok értékéről (bár fontosnak ítélnétek egy folyóiratot, amelyet kevéssé használnak).

A használati adatok hasznosaknak bizonyulhatnak, amikor egy-egy cím lemondására kerül sor, de ajánlott más tényezőket is figyelembe venni: mennyi időt töltött a polcon a folyóiratszám, az olvasók száma és a használati alkalmak aránya, ráfordítás/haszon arány címenként, vagy akár oldalanként stb. A könyvtárak általában kombinálják a mennyiségi adatokat és a minőségi jellemzőket produkáló vizsgálati módszereket.

A Manchester Metropolitan University keretében működő *Elizabeth Gaskell Library* is három módszert alkalmazott folyóirat-gyűjteménye használatának kiértékelésére: a számokra cédulát helyeztek, s az olvasóktól azt is kérték, jelezzék, hogy kutatási, oktatási vagy kettős céllal használták; minden félévben kiválasztottak egy tipikusnak tűnő hetet, s figyelemmel kísérték a polcokról levett folyóiratokat; végül az oktatóktól véleményt kértek az egyes címekről (az értékelés skálája a „le kell mondani”-tól a „meg kell tartani”-ig terjedt). A végén pedig egy ráfordítás/haszon vizsgálatot folytatnak le: mely folyóiratok cikkeit lesz érdeme- sebb könyvtárközi kölcsönzés révén megszerezni.